

Oblicza wiary

Włodzimierz Pawluczuk

Oblicza wiary

NOMOS

© 2014 Copyright by Włodzimierz Pawluczuk & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: prof. dr hab. Janusz Mariański
dr hab. Andrzej Szyjewski, prof. UJ

Redakcja wydawnicza i korekta: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Jacek Pawłowicz
Projekt okładki: Michał Dziadkowiec

ISBN 978-83-7688-177-5

KRAKÓW 2014

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: 12 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

Spis treści

<i>Janusz Mariański</i>	
Wprowadzenie	7
Przedmowa	15
Wykład I	
O pojęciu wiary	25
Wykład II	
Wiara absolutna	43
Wykład III	
Wiara w Boga a wiara w istnienie Boga	61
Wykład IV	
Wiara w zbawianie a wiara zbawcza	87
Wykład V	
Religijność a duchowość	103
Wykład VI	
W co wierzą niedowiarki?	119
Wykład VII	
Sposoby bycia a Transcendencja	139

Wykład VIII	
Nadprzyrodzone w świadomości potocznej. Wierzenia prymarne	151
Wykład IX	
Między świadkiem a ekspertem. Religia jako instytucja	167
Wykład X	
Nacjonalizm jako rodzaj wiary	183
Wykład XI	
Cuda i inne dziwy – wstęp do antropologii mirakularnej	203
Wykład XII	
Kryzys wiary obywatelskiej	215
Wykład XIII	
Mit stworzenia a Księga Genesis	227
Wykład XIV	
Jezus jako Syn Człowieczy	247
Wykład XV	
Jezus jako Emmanuel	275
Bibliografia	287
Indeks osób	295
Summary	
Faces of Faith	301

Wprowadzenie

Wiara religijna jest specyficzną formą świadomości społecznej. Można ją ogólnie określić jako całokształt subiektywnych odniesień do własnej religii i jej poszczególnych elementów składowych, a także do religii „w ogóle”, pojmowanej abstrakcyjnie. Na tak rozumianą wiarę religijną składają się rozmaite treści konkretne, zarówno poznawcze, jak i emocjonalne (wiedza, poglądy, przekonania, pojęcia, wyobrażenia, stereotypy, uczucia itp.), wzajemnie powiązane i uwarunkowane, odnoszące się do Boga, Absolutu, tego, co boskie, pozaempiryczne, nadprzyrodzone, nadnaturalne, sacrum, czy jeszcze inaczej nazywanej rzeczywistości transcendentnej. Tych określeń socjologowie używają jako wyznaczników tego, co religijne.

Treścią wiary religijnej są zarówno elementy obiektywne odnoszące się do religii (np. dogmaty wiary, wartości i normy, role społeczne, instytucje i organizacje religijne lub kościelne), a także elementy subiektywne, jak: poglądy, opinie, wyobrażenia, przekonania, emocje, oceny itp. Obydwa aspekty życia religijnego (obiektywny i subiektywny) powinny być ujmowane w ich wzajemnych związkach i oddziaływaniach. Ważnym problemem socjologicznym jest badanie poziomu wiary religijnej jednostki i jej grupy przynależności religijnej, zależnych od wszelkich wpływów ze strony innych grup i całego społeczeństwa, a także od ogólnego stanu rozwoju społecznego. Różne obszary życia społecznego i religijnego nie są od siebie odizolowane, zmiany w jednym pociągają za sobą przekształcenia w innych.

W znaczeniu szerszym ujmuje się treści wiary religijnej i jej funkcjonowanie w strukturze religijnych grup zinstytucjonalizowanych

(Kościoły, denominacje, sekty, związki wyznaniowe, parafie), jak i religijnych grup niezinstytucjonalizowanych (np. wspólnoty i ruchy religijne), w końcu także w kontekście życia społeczno-kulturowego. Z socjologicznego punktu widzenia ujmuje się wiarę religijną funkcjonującą w różnych środowiskach społecznych i ukazuje różnorodność orientacji religijnych skorelowanych z przekonaniami politycznymi, gospodarczymi, społecznymi, moralnymi, z przynależnością etniczną, klasową, narodową itp.

Wiara religijna kształtuje się w wyniku uczestniczenia i komunikowania się we wspólnocie osób, zwłaszcza osób wierzących. Nie jest ona dana raz na zawsze, ulega przemianom i modyfikacjom, można ją kształtować w sposób świadomy i wolny w procesach socjalizacyjno-wychowawczych. Tworzy się z rozmaitych wartościowań i ocen, niekiedy nawet do pewnego stopnia sprzecznych z sobą. Ludzie nadają rozmaite znaczenia różnym obszarom życia religijnego, nie uczestniczą w nich z takim samym zaangażowaniem i aktywnością. Każdy wierzący do pewnego stopnia buduje własną hierarchię ważności celów, dążeń, odczuć i społecznych kontekstów.

Wiara religijna obejmuje wszelkie możliwe stopnie poznania, rozumienia i oceniania przez jednostkę lub grupę społeczną tego, co ma odniesienie do Boga, sacrum lub inaczej nazywanej rzeczywistości transcendentnej. Nie jest ona wielkością stałą, zarówno w wymiarach jednostkowych, jak i społecznych. Jeżeli nawet jest przede wszystkim fenomenem indywidualnym, to kształtuje się w ramach oddziaływań i kooperatywnych procesów w grupach społecznych, jak: rodzina, grupy rówieśnicze, parafia, katecheza szkolna, wspólnoty i ruchy religijne, stowarzyszenia kościelne, społeczności lokalne, instytucje kultury itp. Można więc mówić o „wytwarzaniu” wiary religijnej zarówno przez jednostki, jak i grupy społeczne oraz całe społeczeństwo. Jest ona ważną częścią składową religijności człowieka.

Religijność – za Edwardem Ciupakiem – można określić jako postawę jednostki wobec religii. Z jednej strony składają się na nią poglądy i przekonania dotyczące religii, z drugiej zaś zachowania potwierdzające aspekt intelektualno-wolicjonalny religijności. Według Ciupaka religia jest nie tylko fenomenem kultury obiektywnej,

ale i (a może przede wszystkim) wiary w sensie subiektywnym, przeżyciem tej religii. Socjolog bada wiarę religijną nie ze względu na jej treść (o czym ona orzeka), lecz jako zobiektywizowany wzór zachowań społecznych, postaw, gestów, zwrotów językowych, jako mozaikę wartości i symboli kulturowych, które wyznaczają konkretne zachowania i które umożliwiają porozumienie się w sprawach wiary oraz tworzenie związków społecznych o charakterze religijnym. Socjologiczna interpretacja wiary jest świadomie ograniczona do społecznych i kulturowych przejawów postaw i zachowań religijnych oraz wyjaśnia zjawisko wiary religijnej do pewnych określonych granic.

Wiara i wierzenia religijne – z socjologicznego punktu widzenia – nie są czymś danym, czymś określonym raz na zawsze, nieodwołalnie. Są one zadaniem ciągłym, wciąż na nowo podejmowanym, stanem, który musi być ustawicznie pielęgnowany. Nie są stanem osiągniętym, lecz ustawicznie kształtowanym, konstruowanym. W rzeczywistości wiary i wierzeń religijnych ludzi nie można oddzielić od ich podłoża społecznego, od kontekstu historycznego i społecznego. Nie istnieje coś takiego jak wiara (chrześcijaństwo) w czystej postaci, niezależnej od procesów społecznych i kulturowych.

Wiara i wierzenia ujmowane z socjologicznego punktu widzenia nie obejmują teologicznych wymiarów, które wykraczają poza dane historyczne i empiryczne. Jako dyscyplina świecka, socjologia religii ujmuje wiarę i wierzenia religijne jedynie w kontekście społecznym, bez zaangażowania misyjnego, ani zamiaru utrwalania wiary. Gramatyka wiary w perspektywie socjologicznej jest inna niż w perspektywie teologicznej, ale gruntowne zrozumienie realiów społecznych jest właściwym punktem wyjścia, pomocnym także dla teologii pastoralnej. Badanie wiary religijnej metodami nauk opisowych, m.in. socjologii, nie jest łatwe, bowiem trudno jest uchwycić wszystkie impulsy, motywacje, przeżycia i wyobrażenia ludzi związane z religią, czy szerzej z sacrum. Próbę teoretycznego ujęcia różnych postaci wiary odnajdujemy w pracy *Oblicza wiary*.

Włodzimierz Pawluczuk należy do czołowych polskich socjologów zajmujących się problematyką religii. Religia jest dla niego doświadczeniem tajemnicy i transcendencji oraz wyrasta z egzystencjalnych

ograniczeń i lęków człowieka (kontyngencja), człowieka, który dąży do przezwyciężenia tej tajemnicy i zmierza do pogodzenia się z granicami poznawalnego świata i poznawczych możliwości jednostki. W konsekwencji religią jest to, co za religię uznają ludzie jako członkowie określonego społeczeństwa, co jest przez nich zamierzone i tak definiowane (konstrukcjonistyczne ujęcie religii). Głównym przedmiotem zainteresowań badawczych Pawluczuka jest sytuacja człowieka w warunkach kryzysu kultury, a nawet jej całkowitego rozkładu oraz obecności w tych sytuacjach zjawisk religijnych w ludzkiej codzienności. Swoją oryginalną koncepcję religii – z socjologicznego punktu widzenia – badacz ten rozwija konsekwentnie od wielu lat, wciąż poszerzając pole badawcze oraz pogłębiając siłę interpretacyjną i eksplikatywną swojej teorii religii definiowanej w paradygmacie fenomenologicznym.

Religia w rozumieniu Włodzimierza Pawluczuka ma dwa zasadnicze wymiary: teoretyczny – wyrażający się w światopoglądzie i transcendencji oraz praktyczny – będący sposobem życia łączącym wiarę (w to, co człowiek wierzy) z życiem codziennym (jak człowiek żyje). W jej definicjach konkretnych odwołuje się do ujęć substancjalnych (przedmiotowych), według których religia wiąże się z instytucją Kościoła i społecznością wiernych uznających naukę Kościoła za obowiązującą. Religijnością w tym kontekście jest sposób życia wynikający z uznania tak rozumianej religii, jako istotnej wartości w życiu człowieka. W empirycznych badaniach nad religijnością poszerza on jednak tak rozumiany paradygmat badań nad religią, doszukując się w życiu codziennym tzw. współczynników mistycznych, w formie doświadczanej intencji nadawania czynnościom codziennym metafizycznego sensu.

Jeżeli nawet codzienność nie jest wyraźnie jakąś formą religii, to posiada swoisty rodzaj metafizyki, niezwerbalizowanej, niekodyfikowalnej, funkcjonującej autonomicznie poza religią oficjalną (według określenia Pawluczuka – godziwą), nie tracąc nic z ludzkiej godności i człowieczeństwa. Tak rozszerzone pole badawcze pozwala badać różne postaci wiary, różne postaci duchowości i mistycyzmu. W konsekwencji, w swojej najnowszej książce nestor polskiej socjologii religii

zajmuje się – z socjologicznego punktu widzenia – różnymi obliczami wiary, a nie religii.

Książka *Oblicza wiary* składa się z piętnastu tzw. wykładów: wykład I – *O pojęciu wiary*; wykład II – *Wiara absolutna*; wykład III – *Wiara w Boga a wiara w istnienie Boga*; wykład IV – *Wiara w zbawienie a wiara zbawcza*; wykład V – *Religijność a duchowość*; wykład VI – *W co wierzą niedowiarki*; wykład VII – *Sposoby bycia a Transcendencja*; wykład VIII – *Nadprzyrodzone w świadomości potocznej. Wierzenia prymarne*; wykład IX – *Między świadkiem a ekspertem. Religia jako instytucja*; wykład X – *Nacjonalizm jako rodzaj wiary*; wykład XI – *Cuda i inne dziwy – wstęp do antropologii mirakularnej*; wykład XII – *Kryzys wiary obywatelskiej*; wykład XIII – *Mit stworzenia a Księga Genesis*; wykład XIV – *Jezus jako Syn Człowieczy*; wykład XV – *Jezus jako Emmanuel*. Struktura opracowania przypomina książkę Auguste’a Comte’a pt. *Metoda pozytywna w szesnastu wykładach* (Warszawa 1961).

Ważną kategorią teoretyczną w socjologii religii Włodzimierza Pawluczuka jest wiara. Wyróżnia on w swoich publikacjach kilka typów wiary: wiara kościelna, naukowa, magiczna, okultystyczna i gnostycka. W najnowszym opracowaniu dochodzą do tego: wiara absolutna, wiara zbawcza, wiara godziwa, wiara pogańska, wiara magiczna, wiara pozakościelna, wiara obywatelska, wiara prymarna, wiara jako instytucja, nacjonalizm jako wiara, wiara hybrydowa, wiara jako ideologia, wiara niewierzących i inne. Wszystkie te kategorie wiary mogą być poddawane empirycznej weryfikacji, chociaż – jak dotąd – nie zostały one w większości poddane procesowi operacjonalizacji. Mają więc do pewnego stopnia rangę bardziej postulatów niż zdiagnozowanych faktów społecznych, z niewielkimi wyjątkami.

Niektóre rozważania socjologiczne Profesora Pawluczuka na temat wiary w jej różnych postaciach przybliżają nas do ujęć empirycznych, a przynajmniej pomagają socjologowi-empirykowi bardziej precyzyjnie interpretować i wyjaśniać fakty religijne, np. wiara w Boga i wiara w istnienie Boga, deklaracja wiary („jestem wierzący”), życie pozagrobowe, wiara absolutna, duchowość bez religijności. Ważne są te rozważania, które lokalizują wiarę w ramach paradygmatu systemowego

Niklasa Luhmanna, paradygmatu prywatyzacji religii Thomasa Luckmanna, paradygmatu religioznawczego Joachima Wacha czy paradygmatu duchowości.

W nawiązaniu do Niklasa Luhmanna Pawluczuk stwierdza, że

[...] religia jest systemem autopojetycznym – samopotwierdzającym się, samoregenerującym. Wiara, jako medium, jest osnową religii. Jednak religia nie może unikać orzekania o Wszechrzeczy, musi zatem wejść w konkurencję, albo w konflikt, z nauką, która ma tę samą powinność. Autorytetem wiary jest święty, jako świadek; autorytetem nauki jest uczony, jako ekspert. Gdy bezpośredni świadkowie cudu wcielenia Boga odeszli, ich rolę zastąpiła instytucja, jaką jest Kościół. Gdyby tak się nie stało, chrześcijaństwo, jako drobna sekta żydowska, szybko odeszłoby w zapomnienie. Kościół jest świadkiem i depozytariuszem Tajemnicy Łaski, jedyną instytucją powołaną do jej interpretowania i dystrybucji. Na tym etapie ewolucji religii wiara staje się wiarą w Kościół, jako w głównego i faktycznie jedynego Świadka Tajemnicy i teologicznie rozumianej Prawdy. Dopiero na tym etapie ewolucji religii, teoria religii Luhmanna staje się poznawczo produktywna. Właściwego sensu nabiera pojęcie wiary religijnej rozumianej jako fakt społeczny o wyraźnie wyodrębnionych cechach (*O pojęciu wiary*, [w:] J. Baniak (red.), *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, Kraków 2010, s. 38).

Książka należy do socjologii religii, ale także – przynajmniej częściowo – do religioznawstwa. Odgradzanie dyscyplin naukowych od siebie, nawet w formie niskiego żywopłotu, nie jest wskazane, czego nawet nie usprawiedliwia posiadanie własnej metody badawczej, bo jej definicja może być rozumiana wąsko lub szeroko. Pawluczuk przywołuje w swoich wykładach prace niektórych teologów (np. św. Tomasz z Akwinu, Paul Tillich), filozofów (np. Ludwig Wittgenstein, Albert Krąpiec, Jean-Paul Sartre), antropologów religii (np. Bronisław Malinowski, Edward Taylor), psychologów religii (np. Abraham Maslow), a nawet psychiatrów (np. Antoni Kępiński), analizuje teksty biblijne, patrystyczne, mitologię grecką, dzieła teologów katolickich i prawosławnych, ale tylko po to, by lepiej zrozumieć, zinterpretować i wyjaśnić, czym są poszczególne oblicza wiary. Nie mają one dla niego kontekstu teologicznego, ani tym bardziej nie wskazują na stoso-

wanie metody teologicznej, lecz są analizowane z punktu widzenia fenomenologicznego, jako odrębne sposoby bycia lub sposoby życia ludzi wierzących. Jest to punkt widzenia socjologii fenomenologicznej. Różnego rodzaju konstatacje teologiczne i filozoficzne mają swoje konsekwencje socjologiczne, a nawet ewokują istotnie ważne pytania dla socjologa empiryka. Z kolei Pawluczuk jako socjolog – pozostając w swoim fenomenologicznym obserwatorium – wskazuje teologom ważne problemy do rozwiązania, znaczące także dla ludzi wierzących i ich wiary jako sposobu życia.

Wiara religijna kościelna, kościelnie zdystansowana, pozakościelna i zindywidualizowana, wreszcie nowa duchowość wielogłosowa i wielocentryczna to bardzo szerokie i wciąż poszerzające się pole badań socjologicznych. Z perspektywy socjologicznej świadomość religijna jawi się jako konstrukt historyczno-społeczny będący rezultatem komunikowania się jednostek i grup społecznych między sobą. To, że religijność i duchowość mają swoje uwarunkowania społeczne i że społeczeństwo ma cechy religijne, sprawia, że w ogóle jest możliwa socjologia religii. Sama socjologia religii w swoich wyjaśnieniach i interpretacjach świadomości religijnej, czy szerzej religijności i kościelności (więź z Kościołem), staje się coraz bardziej dyscypliną wieloparadygmatyczną, z poszerzającym się polem badawczym. Granice tego, co religijne i duchowe, stają się rozmyte i nieostre, a to, co religijne nie jest już określane wyłącznie przez instytucje kościelne.

Opracowanie Profesora Włodzimierza Pawluczuka pt. *Oblicza wiary* będzie niezwykle przydatne dla socjologów, zwłaszcza zaś dla socjologów religii i religioznawców, dla badaczy o wyraźnej teoretycznej orientacji, jak i dla tych o orientacji empirycznej. Socjolog, który zajmuje się badaniem społecznej postaci wiary, nie dosięga tych warstw religijności, w których dochodzi do osobowego spotkania człowieka z Bogiem i w których człowiek udziela wewnętrznej odpowiedzi na jego wezwanie. Może jednak scharakteryzować świadomość religijną jawiącą się w werbalnych i niewerbalnych formach wyrazu u ludzi wierzących, którzy doświadczają wkroczenia Transcendencji w ich życie, oraz rozpoznawać społeczno-kulturowe

uwarunkowania akceptacji doktryny religijnej i zaangażowań rytualno-kultowych. To jest właściwe pole jego obserwacji i dociekań, w odniesieniu do którego dysponuje on właściwymi narzędziami pomiaru religijności.

Janusz Mariański